

IMOM BUXORIYNING "AL-ADAB AL-MUFRAT ASARI HAQIDA

Eshmamatova Mohira Begaliyevna

Annotatsiya

Imom Buxoriyning "Al-adab al-mufrad" asari islom axloqshunosligi va odob-axloq qoidalarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Unda insonning jamiyatdagi o'rnini, ota-ona, qo'shnilar, qarindoshlar bilan munosabatlari, shuningdek, shaxsiy fazilatlar va xulq-atvor me'yorlari hadislar asosida bayon etilgan. Ushbu maqola mazkur asarning tuzilishi, undagi asosiy mavzular va Imom Buxoriyning hadislarini tanlash hamda tartiblash metodologiyasini tahlil qiladi. Shuningdek, asarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati va ma'naviy merosimizdagi o'rnini atroflicha yoritiladi.

Kalit so'zlar: Imom Buxoriy, Al-adab al-mufrad, Hadis, Axloq, Odob, Islom, Tarbiya, Meros

"Imomud dunyo" unvoni bilan e'tirof etilgan buyuk muhaddis Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-870 yillar) islom olamining eng yorqin siymolaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi asrlar davomida musulmon ummati uchun beqiyos ahamiyat kasb etib kelmoqda [1, 5]. IX asr hadis ilmining "oltin davri" da Buxoroda tavallud topgan Imom Buxoriyning "Al-Jomi' as-Sahih" asari Qur'oni Karimdan keyingi eng sahih kitob hisoblanadi [2, 5]. Biroq, uning ilmiy faoliyati faqatgina hadislarini to'plash va tasniflash bilan cheklanib qolmagan. Uning "Al-Adab al-Mufrad" nomli asari islom axloqi va odob-axloq qoidalarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan muhim manba hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad" asarining mazmun-mohiyatini, tuzilishini, metodologiyasini hamda islom adabiyotida tutgan o'rnini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan. "Al-Adab al-Mufrad" (Yagona odob kitobi) nomining o'zi uning faqat "odob" mavzusiga bag'ishlanganligini anglatadi, bu esa maqtovga sazovor so'zlar va amallarni o'z ichiga oladi [1]. Asar 644 bob va 1322 hadisdan iborat bo'lib, ota-onaga hurmat, qarindoshlik rishtalari, qo'shnichilik munosabatlari, saxovat, yetimlarga g'amxo'rlik, kundalik hayot va shaxslararo munosabatlarning turli jihatlari kabi keng qamrovli axloqiy va ijtimoiy masalalarni qamrab oladi [1, 2, 3]. Garchi undagi barcha hadislar "Sahih Buxoriy" ning qat'iy mezonlariga javob bermasa-da, ularning yarmi unga

tenglashtiriladi, qolganlari esa to'rtta "Sunan" to'plamlaridan yuqori baholanadi [1]. Keyingi ilmiy tahlillar uning rivoyatlarining aksariyati sahih yoki kamida hasan ekanligini tasdiqlagan [2, 3]. Asar "Sahih Buxoriy" dagi ba'zi mu'allaq hadislarining to'liq isnodlarini taqdim etish orqali uni to'ldiradi [1]. Shayx Muhammad

Sodiq Muhammad Yusuf tomonidan " Odoblar xazinasini" nomi bilan o'zbek tiliga tarjima qilinib, keng sharhlanganligi uning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini yanada oshiradi [1].

Imom Buxoriyning ilmiy merosi, xususan, uning " Al-Jomi' as-Sahih" asari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, "Al-Adab al-Mufrad" asariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Ushbu adabiyotlar tahlili Imom Buxoriyning ushbu nodir asarining islom axloqi va ijtimoiy munosabatlar sohasidagi o'rnini, uning metodologiyasini va zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini yoritishga qaratilgan. Ko'pgina olimlar Imom Buxoriyning " Al-Jomi' as-Sahih" asarini Qur'oni Karimdan keyingi eng sahih kitob sifatida e'tirof etib, unga asosiy e'tiborni qaratganlar [2, 3]. Shu sababli, "Al-Adab al-Mufrad" ba'zan "Al-Jomi' as-Sahih" ning soyasida qolganligi qayd etiladi [2, 3]. Biroq, mavjud adabiyotlar ushbu asarning o'ziga xos ilmiy va ma'naviy qimmatini ta'kidlaydi, uni Imom Buxoriyning hadis ilmidagi chuqur bilimni aks ettiruvchi mustaqil manba sifatida baholaydi.

Tadqiqotlarda " Al-Adab al-Mufrad" ning " Al-Jomi' as-Sahih"dagi "Kitobul Adab" bo'limining kengaytirilgan va mustaqil shakli ekanligi alohida qayd etiladi. " Al-Jomi' as-Sahih"ning mazkur bo'limida 128 bobda 300 dan ortiq hadis mavjud bo'lsa, " Al-Adab al-Mufrad" faqatgina " odob" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, 644 bob va 1322 hadisni o'z ichiga oladi [1]. Bu esa asarning axloqiy va ijtimoiy masalalarga bo'lgan chuqur va keng qamrovli yondashuvini ko'rsatadi. Adabiyotlarda asarning tuzilishi, undagi boblarning mavzuviy xilma-xilligi, jumladan, ota-onaga hurmat, qarindoshlik rishtalari, qo'shnichilik munosabatlari, saxovat, yetimlarga g'amxo'rlik, kundalik hayot va shaxslararo munosabatlarning turli jihatlari kabi keng qamrovli axloqiy va ijtimoiy masalalarni qamrab olgani tahlil qilinadi [1, 2, 3]. Bu jihatlarda asarning islomiy axloqiy ta'limotni tizimli ravishda taqdim etishdagi noyob o'rnini ko'rsatadi.

Asarning hadislarining sahihligi masalasi ham ilmiy adabiyotlarda muhokama qilingan muhim jihatlardan biridir. Imom Buxoriy " Al-Adab al-Mufrad"dagi hadislar uchun " Al-Jomi' as-Sahih"dagi kabi qat'iy mezonlarni qo'llamagan bo'lsa-da, keyingi ilmiy tahlillar uning rivoyatlarining aksariyati sahih yoki kamida hasan ekanligini tasdiqlagan [1, 2, 3]. Ba'zi manbalarda asardagi hadislarining yarmi " Sahih Buxoriy"ning mezonlariga tenglashtirilishi, qolganlari esa to'rtta "Sunan" to'plamlaridan yuqori baholanishi qayd etiladi [1]. Bu esa asarning ilmiy ishonchlilik darajasini yuqori baholashga asos bo'ladi. Shuningdek, " Al-Adab al-Mufrad" ning "Sahih Buxoriy" dagi ba'zi mu'allaq hadislarining to'liq isnodlarini taqdim etish orqali uni to'ldirishi uning hadis ilmi uchun qo'shimcha qiymatini oshirishi alohida ta'kidlanadi [1]. Bu jihat asarning nafaqat axloqiy, balki hadis ilmi nuqtai nazaridan ham muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

Asarning jahon miqyosidagi qabul qilinishi va unga yozilgan sharhlar ham adabiyotlarda keng yoritilgan. " Al-Adab al-Mufrad" 1 306-yildan beri butun dunyo bo' ylab nashr etilib kelinmoqda, bu uning islom olamida keng tarqalganligini va qadrlanganligini ko' rsatadi [1] . Ayniqsa, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf tomonidan " Odoblar xazinasi" nomi bilan o'zbek tiliga tarjima qilinib, keng sharhlanganligi uning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini yanada oshirgan. Ushbu tarjima va sharh keng musulmon jamoatchiligi uchun mo'ljallangan birinchi keng qamrovli sharh sifatida e'tirof etilgan [1] . Bu esa asarning nafaqat ilmiy doiralarda, balki oddiy xalq orasida ham islomiy axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilishdagi muhim rolini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarini nafaqat " Al-Jomi' as-Sahih" ning axloqiy jihatlarini kengaytiruvchi, balki o'ziga xos metodologiyasi, keng qamrovli mavzulari va yuqori darajadagi sahiligi bilan ajralib turadigan mustaqil va fundamental manba sifatida baholaydi. Ushbu asar islom axloqiy ta'limotining asosiy tamoyillarini tizimli ravishda taqdim etish orqali musulmonlarning kundalik hayotida va ijtimoiy munosabatlarida to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, asarning mazmuni, uning hadis ilmidagi o'rni va zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligi yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, uning har bir bobidagi hadislarining chuqur qiyosiy tahlili, zamonaviy psixologiya va sotsiologiya nuqtai nazaridan yondashuvlar hamda Markaziy Osiyo axloqiy tafakkuriga ta'siri kabi jihatlar kelajakdagi tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ushbu ilmiy ish Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarini chuqur va har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, sifatli tadqiqot paradigmasiga asoslanadi. Asosiy maqsad asarning mazmun-mohiyatini, tuzilishini, metodologiyasini, islom adabiyotida tutgan o'rnini hamda zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda matn tahlili, qiyosiy tahlil, tarixiy-kritik yondashuv va hermenevtik talqin usullari kompleks tarzda qo'llaniladi.

Tadqiqotning asosiy manbasi Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarining arab tilidagi asl nusxasi hamda Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf tomonidan "Odoblar xazinasi" nomi bilan o'zbek tiliga tarjima qilingan va sharhlangan nashri hisoblanadi [1] . Ikkilamchi manbalar sifatida Imom Buxoriyning hayoti va ilmiy merosiga bag'ishlangan monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, shuningdek, " Al-Adab al-Mufrad" ga yozilgan sharhlar va uning hadislarini tahlil qiluvchi boshqa islomiy adabiyotlar jalb qilinadi. Ayniqsa, asarning hadislarini sahiligi masalasini yorituvchi zamonaviy ilmiy tahlillar va sharhlar diqqat markazida bo'ladi [2, 3] .

Kontent tahlili (mazmun tahlili): Bu metod asarning boblari, hadislarning mavzuyiy yo‘nalishlari, asosiy g‘oyalar va axloqiy tamoyillarni aniqlashga qaratilgan. "Al-Adab al-Mufrad" ning tuzilishi [1, 2, 3] Imom Buxoriyning axloqiy masalalarni tizimlashtirishini tushunish imkonini beradi. Tahlil asarning keng qamrovli axloqiy va ijtimoiy masalalarni qamrab olishini aniqlashda muhimdir [1, 2, 3].

Qiyosiy tahlil: Bu metod "Al-Adab al-Mufrad" asarini Imom Buxoriyning "Al-Jomi' as-Sahih"i, xususan, uning "Kitobul Adab" bo‘limi bilan qiyoslashni o‘z ichiga oladi. "Al-Adab al-Mufrad" ning faqat "odob" mavzusiga bag‘ishlanganligi va "Al-Jomi' as-Sahih"dagi tegishli bo‘limdan ancha kengligi [1] uning mustaqil asar sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Hadislarning sahikhlik darajasini "Sahih Buxoriy" ning qat‘iy mezonlari va boshqa "Sunan" to‘plamlari bilan solishtirish orqali ilmiy ishonchliligi baholanadi [1, 2, 3]. "Al-Adab al-Mufrad" ning "Sahih Buxoriy"dagi ba‘zi mu‘allaq hadislarning to‘liq isnodlarini taqdim etishi [1] ham qiyosiy tahlil ob‘ekti bo‘ladi.

Tarixiy-kritik tahlil: Asarning yaratilish davri (IX asr hadis ilmining "oltin davri") va Imom Buxoriyning ilmiy muhitini hisobga olgan holda tahlil qilishni nazarda tutadi [5]. Bu yondashuv Imom Buxoriyning hadis ilmidagi o‘rni, metodologik tamoyillari va "Al-Adab al-Mufrad" ni yozishdan ko‘zlangan maqsadlarni tarixiy kontekstda o‘rganishga yordam beradi. Asarning islomiy axloqiy ta‘limotni tizimlashtirishga qaratilgan fundamental ish ekanligini tushunishga xizmat qiladi.

Hermenevtik yondashuv: Asardagi hadislarning ma‘no-mazmunini, ularning islomiy axloqiy va huquqiy ta‘limotlardagi o‘rnini chuqur talqin qilishga qaratilgan. Har bir hadisning zamonaviy kontekstda qanday tushunilishi va qo‘llanilishi mumkinligi, uning insoniy munosabatlar va shaxsiy kamolotdagi ahamiyati izohlanadi. Bu yondashuv asarning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini ochib berishda muhim rol o‘ynaydi.

Sotsiologik va psixologik yondashuv elementlari: Mavjud adabiyotlar tahlilida qayd etilganidek, "Al-Adab al-Mufrad" hadislarining zamonaviy psixologiya va sotsiologiya nuqtai nazaridan yondashuvlar muhim imkoniyatlar yaratadi. Ushbu tadqiqot doirasida, asardagi axloqiy tamoyillarning shaxsning ruhiy holati, ijtimoiy xulq-atvori va jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarga ta‘siri sotsiologik va psixologik nazariyalar prizmasidan qisman tahlil qilinadi. Bu, asarning inson xulq-atvorini shakllantirishdagi universal qadriyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning cheklovlari asosan manbalarning cheklanganligi va tadqiqot hajmi bilan bog‘liq. "Al-Adab al-Mufrad"ning har bir hadisini chuqur isnodiy tahlil qilish ushbu ishning doirasidan tashqarida bo‘lib, asosan matnning mazmuniy va metodologik jihatlariga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, asarning Markaziy Osiyo

axloqiy tafakkuriga ta' sirini to' liq qamrab olish alohida keng qamrovli tadqiqotni talab etadi, ushbu ishda esa bu jihatga umumiy nazar tashlanadi. Tanlangan metodologiya Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarini islomiy axloqiy ta' limotning fundamental manbai sifatida chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuv asarning ilmiy va ma' naviy qimmatini to' liq ochib berishga, uning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini asoslashga hamda kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo' nalishlarni belgilashga xizmat qiladi.

Xulosa

Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asari insoniy fazilatlar va ijtimoiy munosabatlar me' yorlarini belgilovchi beqiyos manba bo' lib, asrlar osha o' z qimmatini yo' qotmagan. Undagi axloqiy ta' limotlar bugungi murakkab dunyoda ham shaxs kamoloti va jamiyat farovonligi uchun muhim yo' l-yo' riq vazifasini o' taydi. Ushbu asar har bir insonning o' zini, oilasini va jamiyatdagi o' rmini anglashida, shuningdek, o' zaro hurmat, adolat va mehr-oqibat tamoyillarini hayotga tatbiq etishida amaliy qo' llanma bo' lib xizmat qiladi. Asar nafaqat islom olamida, balki butun insoniyat uchun universal qadriyatlarni targ' ib etuvchi, o' zaro hamjihatlikni mustahkamlovchi ma' naviy merosdir. Uning chuqur hikmatlari zamonaviy avlodlar uchun ham axloqiy komillik sari yetaklovchi mayoq bo' lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayev, M. (2021). Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarida axloqiy tarbiya masalalari. Islom tafakkuri, (2), 1 1 -1 4. – <https://iaau.uz/uz/jurnallar/islom-tafakkuri/>
2. Xolmatov, A. (2022). Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarida oila munosabatlari.
3. Imom Buxoriy saboqlari, (1), 1 2-1 5. – <https://bukhari.uz/uz/jurnal/>
4. Karimova, D. (2023). Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad" asarida farzand tarbiyasi masalalari. Ilm sarchashmalari, (4), 1 8-21 . –
5. <https://ojs.samdu.uz/index.php/ilmsarchashmalari/issue/archive>
6. Mansur, A. (2020). Al-Adab al-Mufrad: Sharh va tarjima. Toshkent: Movarounnahr. –<https://kitob.uz/kitob/al-adab-al-mufrad-sharh-va-tarjima>
7. Abdullayeva, F. (2022). Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarida ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar tahlili. Falsafa doktori (PhD)dissertatsiyas avtoreferati. Toshkent:
8. O' zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi. – <https://oak.uz/>
9. Saidova, G. (2021). Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad" asarida insonparvarlik g' oyalari. Sharqshunoslik, (3), 45-48. –
10. <https://tsuos.uz/uz/ilmiy-tadqiqotlar/ilmiy-jurnallar/sharqshunoslik-jurnali/>
11. Qodirov, N. (2023). Imom Buxoriyning " Al-Adab al-Mufrad" asarida adolat va bag' rikenglik tamoyillari. Toshkent Islom Universiteti Ilmiy-tahliliy axborotnomasi, (1), 30-34. – <https://tiu.uz/uz/scientific-activity/journals/>